

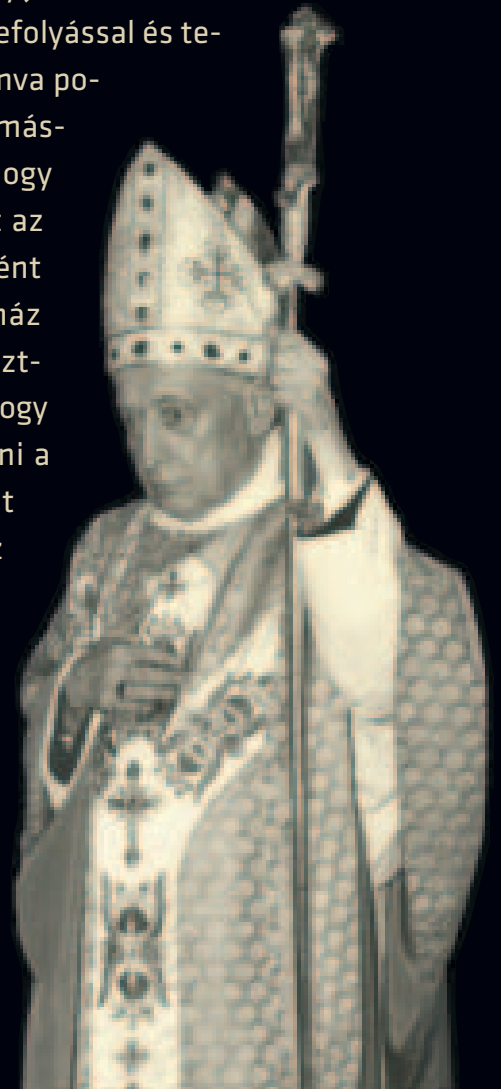

BALOGH MARGIT

KÜLDETÉS

MINDSZENTY JÓZSEF TÖRTÉNELMI SZEREPE

Miután a kiépülő bolsevik rendszer a negyvenes évek végére az összes demokratikus politikai erőt felmorzsolta, a magyar kommunisták a katolikus egyházra úgy tekintettek, mint az ország utolsóként megmaradt független intézményére. Mindszenty József bíboros, esztergomi érsek maradt az egyetlen komoly befolyással és tekintéllyel bíró személy, aki a mártírságra elszánva politikai utóvédharcot folytatott. Mindszenty prímásként azzal a roppant kihívással szembesült, hogy miként biztosítható ilyen körülmények között az egyház működése és a vallásszabadság, s miként őrizhető meg a magyarországi katolikus egyház társadalmi befolyása. Két lehetőség közül választhatott. Vagy azokkal tart, akik úgy gondolták, hogy – ha kényszerűen is, de – tudomásul kell venni a kommunista diktatúrát és a túlélés lehetőségeit keresni, vagy a teljes elutasítást választja. Ha az előbbi mellett dönt, kiadta volna a kormányzat által nyomatékosan kért hűségnyilatkozatot, és felszólította volna a híveket az együttműködési stratégia támogatására. A másik út, és a bíboros ezt részesítette előnyben, a végsőig való ragaszkodás volt az elvekhez, függetlenül attól, hogy ez milyen hátrányos következményekkel jár a katolikus egyházra nézve.

Pehm József
apátplébános, 1927

évekre életre szólóan
összeformát a király-
ság mint államforma
és a király iránti hű-
séggel, közéleti sze-

replését – sok más katolikuséval egyetemben – a konzervatív legitimizmus határozta meg. Lehetségesnek vélte a restaurációt, a Habsburgok visszatérését a magyar trónra, és hitt az azzal járó állami autokrácia elveiben.

Pehm/Mindszenty ebben a politikai aurában szolgált plébánosként negyedszázadon át Zalaegerszegen. Fiatalsága óta őrizte a hagyomány kohójában kiérlelt értékeket, amelyek megővéseért – a fontolva haladás keretein belül – formai újításokra is készen állt. Közreműködésével született meg a zalaegerszegi katolikus sajtó, lett színpada a kultúrháznak, épült jégpálya a fiataloknak stb. A tartalomban azonban nem tűrt semmiféle elhajlást attól a szellemi iránytól és világnézettől, amelyben ő maga is nevelkedett. Az ő idejében Zalaegerszeg annyit fejlődött, mintha püspöki székhely lett volna. Amikor a Szentszék keresni kezdte a megfelelő személyt a veszprémi püspöki székbe, Mindszenty József mögött már 25 éves sziklaszilárd lelkipásztori, tevékeny közéleti és politikai múlt állt, amely hatásában kiterjedt a zömében katolikus Dunántúlra.

I. A PLÉBÁNOS

Pehm/Mindszenty József pappá szentelése után nem folytatott sem hazai, sem külföldi egyetemi tanulmányokat, nem szerzett sem filozófiai, sem teológiai doktorátust. Gyakorló lelkipásztor lett, aki híressé vált az intézményes szociális szeretet ápolásáról. A későbbi legendás Mindszenty-temperamentummal már életének ebben a szakaszában találkozhatunk. Munkássága nemcsak a szoroson vett lelkipásztori tevékenységre terjedt ki, mert amellett, hogy felvirágoztatta a hitéletet és a katolikus társadalmi munkát, megszervezte egy város katolikus társadalmát, s elérte, hogy fontos kérdésekben őt megkerülve ne születessen várospolitikai döntés. Egy olyan papnemzedék tagja volt, amely a maga szűkebb világában társadalmi vezető szerepre tett szert.

Idővel bekapcsolódott az országos katolikus mozgalmakba is, részben mint az Actio Catholica egyik legbuzgóbb vidéki szervezője, részben mint katolikus rendezvények közkedvelt szónoka. A politikai katolicizmus egyik aktív alakjává vált. Magyarországon a politikai katolicizmus – a protestáns keresztény felekezetekhez kapcsolódó irányzatokhoz hasonlóan – erőteljes konzervatív irányzatként jött létre, válaszul a liberalizmus, a szociáldemokrácia és általánosságban a széles körű választójogon alapuló demokratikus eszmék térhódítására, mivel azok antiklerikalizmusában – nem alaptalanul – veszélyt láttak az egyházra és a hitre.

Az első világháborúból sarjadt öszirózsás forradalmat – némi bizonytalankodás után – elutasította, majd a Tanácsköztársaság alatti személyes tapasztalatai okán zsigeri ellenszenv alakult ki benne bármiféle diktatórikus törekvéssel és diktatúrával szemben. Katolicizmus iránti hűsége az 1920-as

II. AZ ELLENÁLLÓ FŐPAP

A hitleri totalitárius rendszer elutasítása ahhoz vezetett, hogy a nyilasok letartóztatták, Sztálin rendszerének megtagadása pedig a kommunisták retorzióját váltotta ki. A magyar kereszténydemokrácia második világháború utáni szárnypróbálgatásának a kiépülő bolsevik rendszer néhány éven belül véget vetett.

Amit más országok egyházai már a 19. századi kultúrharok következtében szerkezetben, gondolkodásban, koncepciókban maguk mögött hagytak, azt a magyar egyház – mely gazdag volt jogokban, privilégiumokban és birtokokban – 1945-ig megőrizte. Nem feltétlenül azért, mert ragaszkodott volna hozzá, hanem mert így hozta a történelem. Belső megújulásra, „nagytakarításra” lett volna szükség, ennek előhírnökei Prohászka Ottokár püspökkel kezdve fel is tűntek, de terveik rendre elakadtak. 1945 után a sep-

rút mások ragadták meg, de ők nemcsak azt takarították ki az egyházból, ami már régen esedékessé vált, hanem azt is, ami az egyház jövője számára létfontosságú volt.

Az egyház gazdasági, politikai, közéleti és oktatási hatalmának visszaszorítását – még akkor is, ha egy-egy intézkedés beleillett a korszerű európai polgári demokratikus fejlődésbe – Mindszenty kívülről jövő erőszakként élte meg. Ebben a folyamatban a két lehetőség – ellenállás vagy alkalmazkodás – közötti döntés vízválasztója a köztársasági államforma kikiáltása, mivel ennek következtében teljesen kiürült az egyháziak közjogi szerepe. Mindszenty viszont a történelmi alkotmányra hivatkozva haláláig úgy vélte, hogy a király távollétében az esztergomi érsekre mint hercegprímásra száll a magyar nemzet alkotmányos jogainak védelme és képviselése.

A bíboros a köztársaságot, a népi demokráciát és a kommunizmust kizárólag a Magyarországot megszállva tartó és az addigi rendszert gyökeresen felforgató szovjet befolyásnak tulajdoní-

totta. Úgy vélte, nem egyezkedhet a „Gonosszal”, ezért a kormány intézkedéseit minden indokolható alkalommal elutasította – elvi következetességéből. Elvárta, hogy állásfoglalását és abból eredő útmutatásait az egyházon belüli engedelmesség alapján a hívek, a papság és a püspökök egyaránt elfogadják.

Miért ezt az utat választotta Mindszenty? Egyrészt reménykedett egy világpolitikai fordulatban, másrészt abban a szilárd tudatban cselekedett, hogy maga mögött tudja a Szentszék támogatását. Akkoriban Rómában is úgy gondolták, hogy üldözések idején két út létezik: az alkalmazkodás vagy a hajlíthatatlanság. Az első úton haladva megmenthetők bizonyos dolgok, legalábbis egy időre, de fel kell áldozni érte más fontos dolgokat, ami károsíthatja az egyház alapjait. A második út szép és nemes, azonban teljes vereséghez is vezethet, amelyben lényeges pozíciókat veszítenek, igaz, megmentik az alapokat s az erkölcsi győzelemből újra kivirágozhat az eszme. A pápa ódzkodott attól, hogy konkrét helyze-

tekre konkrét magatartási receptet írjon elő, de általánosságban elvárta, hogy a hívek ellenálljanak az ateista kommunizmusnak.

Míg XI. Piusz pápa (1922–1939) nagy hangsúlyt helyezett a katolikus akció és a politikai akció megkülönböztetésére, addig XII. Piusz (1939–1958) viszonylagossá tette a megkülönböztetés jelentőségét, és már az 1946. június 2-i olasz parlamenti választásokon a vallás és a haza védelmének jegyében a katolikusok erőteljes mozgósítására került sor. Mindszentyt is a kommunista veszély elhárításának feladatával bocsátotta útjára bíborossá kreálásakor, ugyanakkor a *modus vivendi* híveknek is adott némi bátorítást 1946 végéig. Ezzel együtt megbízott Mindszentyben – és általában a szocialista rezsimek főpapjaiban –, hogy helyesen dönt ebben a súlyos kérdésben, azaz hogy alkalmazkodik vagy ellenáll. Bár

A hercegprímás élete első rádióinterjúja előtt,
1945. szilveszter

Bárhol is járt az országban, mindenütt százezrek voltak kíváncsiak Mindszenty szavaira

Mindszenty lépései nem minden esetben találkoztak helyesléssel, kifelé Róma mindig kiállt mellette.

Vajon igazolta-e a történelem Mindszenty hajlíthatatlanságát? A közéletben a „mindent vagy semmit” stratégia ritkán vezet eredményre. Mindszenty nem tudta – erre hajszálnyi esélye sem volt – megállítani azt a folyamatot, amely Jalta és Potsdam révén Magyarországra szakadt. Se szenvedéssel, se tiltakozással. A változások irányát (bolsevizálódás) helyesen látta, de nem tudott belenyugodni abba, hogy azon nem módosíthat. Nem érzékelte azokat a szerény lehetőségeket, amelyekkel élve valamennyit megőrizhetett volna befolyásából, közéleti súlyából. Prímási tisztsége felsőbbségbe vetett bizodalmában rosszul mérte fel esélyeit, ráadásul a Vatikán nem védhette meg, s Amerika sem avatkozott be. Útja így szükségszerűen vezetett összeütközéshez a kiépülő diktatúrával, az összeütközés pedig – legalábbis politikai értelemben – bukáshoz. Az er-

kölcsi győzelem azonban az övé: az utókor benne látja a mindenkori önkényuralmi rendszerekkel szembeni kiállás példáját.

Lénárd Ödön piarista szerzetes nyomán szokás a Mindszenty vezetete kompromisszummentes vonalat hűségcentrikusnak, a megegyezést kereső irányt pedig túléléscentrikusnak nevezni. Ez a felosztás a hűséget mint értéket az előbbi csoportnak tartja fenn, holott az utóbbi követői sem voltak kevésbé hitvalló katolikusok. Max Weber ebben az összefüggésben elvetikéről és felelősségétikáról ír. A két csoport felfogásában azonos, hogy a helyzetet átmenetinek vélték, ám annak tartamát másképp értelmezték. Az elvetika képviselőit – akármilyen helyzetben, akármilyen értékű szereplőkkel, akármilyen áron – alapjában véve az vezérelte, hogy hűek maradjanak az evangéliumi értékekhez. Elfogadtak néhány szabályt, s mindenáron ragaszkodtak azokhoz.

A felelősségétikát vallók sem akartak hűtlenek lenni az alapvető vallás-erkölcsi törvényekhez, nekik is ugyanazok voltak az elveik, ám – miközben arra törekedtek, hogy túléljék ezt az átmenetinek remélt időszakot – őket az

is foglalkoztatta, hogy miképpen lehet ezt a legkisebb kárt elszenvedve megtenni. Különösen igaz ez a koalíciós évek útkeresőire, a jezsuita Kerkai Jenőre vagy Nagy Töhötömre, Czapik Gyula egri érsekre, Bánáss László veszprémi püspökre, Barankovics István kereszténydemokrata politikusra. Ők azt vallották, hogy bármely kormányhoz, még a legrosszabbhoz is türelemmel kell viszonyulni, mivel a lehetetlen helyzetben is adódik mód a kölcsönös megértés minimumának megelégsére, ami lehetővé teszi a túlélést a körülmények megváltozásáig. Van, aki a túlélésért cserébe adott engedményeket meghátrálásnak, elfeladásnak tartja, s van, aki úgy gondolja, hogy csupán realista az, aki megkísérli megtalálni az adott feltételek között az elvekből megvalósítható maximumot. E keresgélés közben persze az ember nemritkán rosszul méri fel a lehetőségeit, de ez csak tévedés és nem bűn.

Ha tévedtek is, attól még nem erkölcsstelenség a mérlegelés, a lehetőségek közötti választáson való gondolkodás. Viszont ugyanez érvényes a másik oldalon is: ha tévedtek vagy túlzásokba estek, az értékek maradéktalan védelme és az önfeláldozás nem felelőt-

len hazardírozás a maguk és mások életével, sem a profán történelemben, sem az egyháztörténelemben. A két-féle nézőpontot közelíthetjük, ha a két fogalmat – hűség és felelősség – nem kötjük kizárólagosan egyik oldalhoz sem. A kérdést – ugyancsak leegyszerűsítve – úgy is feltehetjük, hogy a jót tegyük-e vagy a jobbat. A választ nem a történész módszertanából ismert úton közelíthetjük meg, éppen ezért csak utalunk arra, hogy a teleológia az eredmény szempontjából érvel, de a siker, a hasznosság nem döntheti el, hogy egy cselekedet önmagában jó-e. Azaz ne a jobbat tegyünk, hanem a jót. De mint látjuk, akár a történelem sorsformáló pillanataiban, akár hétköznapjaiban, akár mindennapi életünk számos apró-cseprő ügyében inkább a jobbat akarjuk választani.

Kortársai méltán látták Mindszentyben, hogy alkatilag is olyan személy, aki hitének szilárdságára alapozva kész az

életét is adni az „ügyért”. A karakterében meglévő „konokság” ebben az esetben „lelki erősségnek” is tekinthető. Ám épp ebből a kikezddhetetlen elvi következetességéből eredt politikai gyengesége. Mindezért Mindszentynek súlyos árat kellett fizetnie. Hősiességéért elnyerte ugyan a főhermártír-koszorút, de ebből sem neki, sem a katolikus papságnak, sem a híveknek nem származott előnye.

Amikor XII. Piusz pápa 1946. február 20-án köszöntötte az új bíborosokat, köztük Mindszenty Józsefet, feltette az örök kérdést: mi az egyház feladata az emberi társadalomban? A válasz is évezredek: az egyház isteni alapítójának küldetését folytatja, amikor az egész világon terjeszti az evangéliumot. A háború utáni újjáépítés – s eleve a nemzetek közötti ellenségeskedés – miatt az egyház nemzetekfelettségét emelte ki, s azt, hogy egészen más módon működik, mint egy állam vagy birodalom. Az

üzenet egyértelmű: az egyház nem törekszik a hatalmat önmagáért megszerzeni, ugyanakkor nem kíván lemondani saját hivatásáról. A lényegi kérdés a konkrét magyarországi viszonyokra tehát így módosulhat: mi az egyház tulajdonképpeni feladata egy vele ellenséges politikai közegben: lelki gondozás vagy politikai ellenállás? Vagy e kettő elválaszthatatlan egymástól, amikor a „lelkekért való harcot” nemcsak politikai, hanem – mint Rákosiék – rendőri területen folytatják?

Ha igennel válaszolunk, vajon magatartásával belesodorhatja-e egy főpap laikusok tömegeit az egzisztenciális ellehetetlenülésbe? Ajánlhatja-e a kleri-

Mindszenty József New Yorkban, a Szent Patrik-katedrálisban celebrált mise után Brisbane érseke, James Duhig és New York bíboros-érseke, Francis Joseph Spellman között. 1947. július 6.

Mindszenty a népbíróság előtt. Mögötte Baranyay Jusztin, Zakar András, Esterházy Pál és Nagy Miklós a vádlottak padján

kusoknak a mindhalálig való kitartást? Elvárhatja-e az élet kockáztatását annak reményében, hogy majd feltámadunk? A pásztnak nem feladata-e inkább, hogy az elvi maximum helyett a történelmi korszakban lehetséges optimum elérésére törekedjen?

Mindszenty még akkor is ragaszkodott az elvekhez, amikor az már belső táborokra szakadással fenyegetett és gyengítette az egyház hosszú távú hatékonyságát. Nem számolt azzal, hogy egy olyan politikai erővel került szembe, amely mögött ott áll az egész szovjet birodalom, vagy ha igen, azt időlegesen tartotta. Így ahelyett, hogy mentette volna a menthetőt, harcba kezdett – egyedül. Paraszti származása, bebörtönzése, szenvedése szinte népmesei hőssé formálta. Mitológiai óriássá, egy modern kori Dáviddá, a kommunizmus elleni harc hőségévé nőtt, aki szembeszáll a túlerőben lévő Góliáttal. A nép Mindszentyben látta önmaga érzéseit, szenvedélyeit, ítéleteit. A bíboros 1974-ben megjelent emlékiratai pontosan ezt a képet örökítették meg.

Mindszenty rettenthetetlennek bizonyult, amikor a szenvedő emberről

volt szó. Megnyilatkozásainak sarokpontja az egyén, a személy értékéért és méltóságáért való kiállás. A vallásszabadság, az egyház működési szabadsága, valamint a nemzeti érdekek védelmében tett lépései összhangban álltak pozíciójából eredő felelősségével és az általános emberi szabadságjogok védelmével. Ám a korszak általános politikai, még demokratikusnak is mondható törekvéseit – amelyeket egy keresztény ember számára legelfogadhatóbban a kiszagdapárt fogalmazott meg – a primás nem tudta magáévá tenni. Itt nem a Balogh páterrel kialakult ellentétére vagy a Barankovics Istvánnal folytatott vitáira gondolunk, hanem Varga Béla plébános és Nagy Ferenc politikájának elutasítására.

Rendkívül szigorú, elvi alapú gondolkodásmódja megakadályozta abban, hogy kellően árnyaltan lássa ideológiai és politikai ellenfeleit. Nem vette észre a kínálkozó szövetségest, és sokszor ellenséget látott azokban is, akik ugyanazt a szekeret tolták. Egy anakronisztikus félelem is hajtotta. Úgy vélte, változatlanul érvényes a római mondás: ha békét akarsz, készülj a háborúra. Ám hiányzott belőle a politikusok rafináltsága, a diplomata rugalmassága, az uralkodók bölcsesége. Mégis, minden ellentmondásával együtt az adott történelmi pillanatban Mindszenty József, egy konzervatív-legitimista főpap volt az, aki ténylege-

sen védte a demokrácia értékrendjét – szemben azokkal, akik harsányan ezt hirdették magukról, sőt rendszerük, a népi demokrácia magasabb minőségéről szónokoltak, ám ténylegesen diktatúrát építettek.

Mindszenty bíboros páratlan teljesítménye, hogy a magyar nép többségében sikerült katolikus alapon közös nevezőre hoznia a vallásosság és a hagyományos értelemben vett nacionalizmus érzésvilágát, megszüntetve e két „irracionális erő” közötti ellentétet, holott a mára meghaladott történetírás a múltban a hercegprimásokban – különösen a magyarországi ellenreformáció vezéralakja, Kollonich Lipót bíboros, esztergomi érsek működése óta – a magyar függetlenséget bénító Habsburg-uralom exponenseit látta. Ezt még Pázmány Péter sem érte el – állapította meg Kovrig Béla –, hiszen vele szemben Bethlen Gábor képviselte a magyar függetlenség eszméjét. Mindszenty József a magyar nemzet főpapjává vált, őbenne szétválaszthatatlanul összeforrt nemzet, magyarság és vallás.

Történelmi távlatokban vajon mi mentette meg inkább az egyházat, mi biztosította a túlélését? A kompromisszumok, a behódolások vagy a mártírium? Mindegyikre lehet igazolást találni. A behódoló orosz ortodox papságnak nem sikerült elkerülnie az egyházüldözést, s a világ első deklaráltan ateista államában, Albániában, ahol szó

szerint földig rombolták az egyházat, az napjainkban mégis él. Magyarországon a Rákosi-éra likvidáló, majd a Kádár-rezsim korlátozó egyházpolitikájának céljait az sem módosította volna, ha nincs két irányzat. Politikai végeredmény tekintetében ezért a két út közötti választás az utókor szemében szinte jelentőségét veszti.

Ám a két lehetőség együttes jelenléte ideig-óráig morálisan azt jelentette, hogy a magyar egyházat legalább 1964-ig, a magyar-szentszéki részleges megállapodásig nem lehetett megtörni, és utána sem totálisan. Mert a történelem azt tanúsítja, hogy az egyház olyan bölcs intézmény, amelyben a barikádharcosok és a kollaboránsok, a békepapok, békepüspökök és a földalatti, ellenzéki, lélekben szabad egyház mindig egyszerre tudtak létezni. A dolgokban rejlő vagy a helyzetekből adódó ambivalenciára persze mindenki saját lelkiismerete szerint reagál. Ahogy egy hegy tetejére is különböző ösvényeken lehet feljutni, egy azonos célhoz is eltérő módon közelíthetünk, vagy – ahogy a mondás tartja – a jó Isten görbe vonalakkal is egyenesen ír. A választás bölcsessége vagy oktalansága utólag dől el.

III. VILÁG MAGYARJAINAK LELKIPÁSZTORA

A bíboros 1948. végi újabb bebörtönzésével történelmi küldetése nem fejeződött be, hanem csak új szakaszába lépett. Az áldozat, a mártír képe a koncepció perrel és a hosszú börtönökkel vált kitörölhetetlenné. Mindszenty mint a forradalom főpapja kép viszont nem gyökeresedett meg, az akkori nemzedékek évek óta nem hallhatták a nevét. Ha Mindszenty 1956-ban a börtönt és ezzel a biztos halált választja, amivel személyes sorsát országvilág előtt a szabadságharc, Isten és haza mögé helyezi, olyan megkarcolhatatlan erkölcsi sziklává vált volna, amilyenre kevés példa akad a világtörténelemben. Tán csak a szentek között...

Mindszenty azonban menedéket kért és kapott a budapesti amerikai követségen. Az itt töltött másfél évtized alatt főpapi teendőiben teljes mértékben akadályoztatva volt. Csak másfél évtized elteltével, élete alkonyán kezdődhetett egy újabb aktív szakasz. Lélektanilag drámai folyamat zajlott le,

amíg felkészült a távozásra hazájából. Mindszentyt a látszólagos legyőzöttség nem csüggesztette el, sőt évtizedeken át leláncolt aktivitását emlékiratai publikálása mellett a világ számos országában élő honfitársai hitének és magyarságának megőrzésére fordította.

Budapesten Mindszenty főpapi aktivitásától főleg az 1958 után kiépült „népfrontos egyházpolitika” kényes egyensúlyát és eredményeit féltették. Ráadásul mind több jele mutatkozott annak, hogy egy újabb, egy más típusú Mindszenty-mítosz van születőben. A külföldi lelkipásztori utakon a változatlanságot, a hagyományt, a régi vágású katolicizmust képviselő Mindszenty lépett a minderre nosztalgiával tekintő, öt világrészbe szétszóródott emigráns magyarság elé. A bíborosnak nemcsak az enyhüléspárti nyugati világ, a fiatalok generációs lázadása, a szexuális forradalom volt teljesen ismeretlen, hanem azok az új eszmék és

új liturgikus formák is, amelyekkel az 1960–1970-es években a második vatikáni zsinat utáni katolikus egyház kísérletezett. Az ő templomában elképzelhetetlen lett volna, hogy beat- és bluesmiséket tartsanak. Az általa közvetített hagyományos egyházkép révén Mindszenty személye már nem csupán az antikommunistáknak vált ideális jelképévé, hanem a társadalmi (és egyházi) változások egy részét ellenző konzervatívoknak is.

Az 1960-as években sem Nyugaton, sem Magyarországon nem látta senki előre, legfeljebb remélte a kommunizmus összeomlását (még a szentszéki keleti politika formálói sem). Az 1970-es évek közepi békés egymás mellett

Az amerikai *Life* magazin 1946 februárjában készített fotója a hercegprímás dolgozószobájában

elés hangulatában minden ország arra rendezkedett be, hogy a világ politikai megosztottsága tartósan fennmarad, azzal együtt kell élni. Mindszenty a világpolitikai fordulatok ellenére sem békélt meg az 1945 utáni magyarországi politikai változásokkal, nem törődött bele a kommunista hatalomátvitelbe, az 1956-os forradalom eltiprásába. A szovjet segítséggel hatalomba került Kádár-kormányt törvénytelennek, ab ovo minden megállapodást, amely a rezsimmel kötött, érvénytelennek és kompromittálónak tekintett. Magyarország utolsó hercegprímásának tragédiája, hogy történelmi feladatára – a kommunizmussal való rendíthet-

len szembenállásra – a hidegháborúból kilábaló világ egyre kevésbé tartott igényt.

Mindszenty úgy akarta építeni a jövőt, hogy közben ragaszkodott a múlthoz. Szerette és ismerte is a történelmet, bár a történelmi látásmódhoz kevés érzéke volt. Úgy vélte, hogy ami egyszer kialakult, az nem változhat. Statikus történelemszemlélete kivált a hercegprímás közjogi szerepéről képviselt felfogásában mutatkozik meg. Mindszenty ragaszkodott a címhez történetileg kötődő politikai vezető szerephez, amit pedig Róma is idejé- múlt rekvizitumnak tekintett. Mindszenty a saját valóságából képtelen volt átlépni a való világba. A II. vatikáni zsinat (1962–1965) egész szellemisége a világgal való korszerű párbeszédet sugallta, amelyben vállalhatatlanná vált az egyházi és az állami alkotmány-

jogi funkciók keveredése. A zsinat után a Vatikán, a későbbiekben főleg II. János Pál pápa (1978–2005) határozottan tiltotta püspökök és papok állami, politikai tisztségvállalását. Olyannyira, hogy vagy lemondtak, vagy felfüggesztették őket püspöki vagy papi tisztségükből. Az 1983-ban érvénybe lépett új egyházi kódex kodifikálta is az egyházi tilalmat. Amikor VI. Pál pápa (1963–1978) 1971-ben a „történelem áldozatának” nevezte a magyar főpapot, épp ezt a változást sűrítette bele a metaforába.

1974-ben az érseki székből való lelétele mélyen megrázta Mindszentyt és a vele rokonszenvező katolikusok millióit. VI. Pál – még ha lelkipásztori igényre vagy a bíboros magas életkorára hivatkozott is – egyértelműen megvonta támogatását attól az irányvonalától, amelyet a bíboros képviselt. Ezzel látszólag leértékelte Mindszenty addigi hősiességét. Ugyanakkor lehetővé tette a magyar katolikus egyházi hierarchia újbóli felépítését. Úgy tűnhet, a Vatikán túl nagy jelentőséget tulajdonított a püspöki kinevezéseknek, mintha a hierarchia helyreállítása nélkül nem is élhetett volna a magyar katolikus egyház. A távlati cél ennél sokkal több volt: a magyar és a többi elnyomott egyház helyzetének normalizálása. Ezért vált Mindszenty József az Ostpolitik vezéráldozatává. Ismerjük el, hogy Róma szemszögéből nem is lehetett valódi dilemma a magyar katolikus egyház élet- és működőképessége, illetve az önkéntes rabsággal lelki szenvedést vállaló Mindszenty bíboros tanúságtétele közötti választás.

A keleti politika mérlegelésekor ma is az egyik legvitatottabb kérdés: könnyebbé vált-e a kelet-közép-európai országokban működő katolikus egyházak sorsa? Erre tagadhatatlanul volt remény, mert az „olvasás” korszaka, a II. vatikáni zsinat és a helsinki konferencia által teremtett légkörben bízni lehetett abban, hogy a kommunista államok tiszteletben tartják majd a vallásszabadságot. A Szentoszák keleti politikájának értékelése, újragondolása ma is javában tart, ahogy az akkori szereplők – Agostino Casaroli az élen – megítélése is viták kereszttüzében áll. Amikor 2008-ban Jorge Mario Bergoglio – akit a világ ma Ferenc pápáként ismer – Buenos Aires katedrálisában megemlékezett Casaroliról, „nagy bíborosnak” nevezte. Minősítése annak a békéltető szerepnek szól, amelyet a keleti politika művelése során Agos-

Mindszenty József felszenteli a New Brunswick-i Szent László-templomot, 1973

Mindszenty Amerikában, 1974. Az emigráns magyarság mindenütt nagy tisztelettel fogadta

tino Casaroli oly végtelen türelemmel ellátott.

A leendő pápa szavait Pietro Parolin bíboros államtitkár idézte fel 2014 őszén tartott előadásában, amelynek már a címe is sokatmondó: *Keleti politika? Nem, keleti lelkipásztorkodás*. Ezzel a szentszéki külpolitika újragondolására és a hangsúlyok áthelyeződésére utalt. Igazából a keleti lelkipásztorkodás kifejezést már I. János Pál pápa is előnyben részesítette, mivel a politika csak közvetítő közeg volt a végső célhoz, a lelkek gondozásához. Nemigen vitatja ma már senki, hogy a keleti politika eredményei a vártnál csekélyebbek voltak, a tárgyalások nehezen haladtak, a rezsimok a megállapodásokat csak részben vagy egyáltalán nem tartották be, de ettől függetlenül néhány érseket kineveztek, bebörtönözött egyházi embereket kiengedtek. Ez még igen távol állt a vallásszabadságtól, de az egyházak „állagromlása” lelassult.

A Szentszéknak a hiten és a reményen kívül nem is volt más muníciója, mint a diplomácia és a jog. Dominique Mamberti érsek, a Szentszéki Államtitkárság államközi kapcsolatokért felelős titkára szerint a keleti politika

azért eredményezett csak mérsékelt sikert, mert közben a keresztények szenvedése tovább tartott. Hivatali utóda, Paul Richard Gallagher érsek 2015. április 14-én a Szentszék és Magyarország diplomáciai kapcsolatainak helyreállítása 25. évfordulója alkalmából rendezett parlamenti konferencián viszont nem a keleti politika bírálata, hanem Agostino Casaroli érdemeinek méltatására helyezte a hangsúlyt.

A lánc, amellyel másodtitkára patetikusan odaerősítette magát a bíboros mariazelli sírjához, sokkal hitelesebb Mindszenty-jelkép, mint bármi, amivel a kegyeserpiac elárasztotta az országot. Mert Mindszenty is odaláncolta magát az elveihez, a katolikus hierarchia elavult közjogi hagyományaihoz. Az életút egészen végighúzódo ellentmondáshalmazra – Mindszenty egyszerű volt kemény és kedves, rideg és derűs, korlátolt és előrelátó, és még számos ilyen ellentétpárt sorolhatnánk – a történész, anélkül hogy átlépné szakmájának határait, a nála bölcsőbbek válaszában találja meg a megoldást, mégpedig a II. vatikáni zsinat dokumentumaiban, amelyek közül a *Dignitatis Humanae* foglalkozott a val-

lásszabadsággal és érintette a lelkiismeret kérdését is.

A dokumentum 3. pontja kimondja: *„Az igazságot pedig a személy méltóságának és társas természetének megfelelő módon kell keresni, tudniillik szabad kereséssel, tanítás vagy képzés, közlés és dialógus segítségével, melyekkel az emberek előadják a megtalált vagy megtalálni vélt igazságot, azért, hogy segítsék egymást az igazság keresésében; a megismert igazsághoz pedig személyes beleegyezéssel kell ragaszkodni. Az isteni törvény rendelkezéseit lelkiismeretében fogja föl és ismeri el az ember; köteles is lelkiismeretét minden tevékenységében hűen követni, hogy eljusson céljához, Istenhez. Nem szabad tehát kényszeríteni, hogy lelkiismerete ellen cselekedjék, de nem is szabad őt akadályozni abban, hogy lelkiismerete szerint cselekedjék, különösen vallási téren nem.”*

Ha figyelmesen elolvassuk ezeket az igazságkeresésről szóló sorokat, akkor a valóban modern zsinat az – bármily meghökkentőnek is tűnik –, amely igazolja az intranzigens Mindszentyt. Mert ha nem csupán egyetlen síkon akarjuk értelmezni az ő életét, hanem mélyebben is, akkor tevékenységének, döntéseinek, később tépelődéseinek, sőt címével járónak tekintett „alkotmányos jogainak” gyökere az igazságkeresés és a lelkiismereti kényszer. Az embert mint személyt *„saját természete ösztökéli és készíti az igazság keresésére”*. Mindszenty szándékainak őszintesége megkérdőjelezhetetlen. Ugyanakkor az igazság keresésének útján meghozott döntései lehetnek tévesek is.

Mindszenty József a magyar történelemben ritka személyes autoritással és fölényes erkölcsi erővel képviselte meggyőződését, szó szerint az utolsó szívdobbanásig. Élete méltán magaszkodott a diktatúrákkal szembeni ellenállás jelképévé és a hűség példájává, hiszen mindenkor hű maradt Istenéhez, egyházához, hazájához és népéhez. Még ha eközben nagyobb keresztek is akart vállára venni, mint amekkora egy halandó embernek megengedték... ♦

A SZERZŐ KANDIDÁTUS, AZ MTA BTK
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK
TUDOMÁNYOS FŐMUNKATÁRSA